

Shahid Bahonar
University of Kerman

Iranian Society for
the Promotion of Persian Language
and Literature

The Influence of Persian Culture on Arabic Literature with a Hesitation in Ibn Yasar's Shoubiah*

Davood Vaseghi Khondabi¹ | Ebrahim Namdari^{2✉} | Mojtaba Torkashvand³

1. Assistant Professor of Persian language and literature, Ayatollah Borujerdi University, Borujerd, Iran. d.vaseghi@abru.ac.ir
2. Corresponding author, Associate Professor, Department of Quranic and Hadith Sciences, Ayatollah Borujerdi University, Borujerd, Iran. enamdari@abru.ac.ir
3. Ph.D in Arabic language and literature, Razi University, Kermanshah, Iran. mojtaba.torkashvand@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: October 2025

Received in revised form: 3

December 2025

Accepted: 22 December 2025

Published online: 31

December 2025

Keywords:

Ismail Ben Yasar,
Shoubiah,
Persian culture,
Arabic literature.

ABSTRACT

The ways of transferring Iran's culture are numerous in Arabic literary and languages; among them, it is possible to point out the role of Arab Iranian poets such as Ismail ibn Yassar, who, with his fast-moving, spoken language, managed to accomplish this important thing; He was able to influence Iranian cultures in the form of words and concepts such as wisdom, Proverbs, and so forth. Meanwhile, with the explicit statement and invasive accent, it has come to the forefront purpose of highlighting the presence of Iranian culture in the building of Arabic language and literature. This research, using an analytical-descriptive method, examines the influence of Iranian culture on Arabic language and literature, focusing on the poetry of Ibn Yassar. In this way, the role of Ibn Yasar's Shoubiah was not merely explanatory, but rather had a measurable cognitive and linguistic function that resulted in the addition of vocabulary from Iranian to Arabic, the alignment of Iranian moral and social concepts with Arabic texts, and the manifestation of the presence of Iranian culture in the form of words such as: Zaryab, Kasra, Taj, Aswar (rider) and Marazbeh (border guards) that are not common in the Arabic language. Ibn Yasar's Shoubian Poetry added concepts such as the ritual of friendship and kindness, the certainty of death, loyalty, etc., which ultimately opened up new possibilities for the Arabic language.

*Cite this article: Vaseghi Khondabi, D., Namdari, E., & Torkashvand, M. (2025). The influence of Persian culture on Arabic literature with a hesitation in Ibn Yasar's Shoubiah. *Journal of Comparative Literature*, 17 (33), 271-287. <http://doi.org/10.22103/jcl.2026.26149.3888>

© The Author(s).

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/jcl.2026.26149.3888>

Abstract**1. Introduction**

There are countless ways to transmit the culture and literature of Iran in the Arabic language and literature; among these, we can mention the role of Arab-Iranian poets such as Ismail ibn Yasar, who played an important role in transmitting Iranian culture to Arab literature with his popularist policies and tricks; by boasting about his Kasravi ancestors and listing the honors of Iranian culture, such as respect for women's rights, he was able to reveal the influence of Iranian culture in the form of wisdom and proverbs; in addition, Ibn Yasar, with his frankness of expression and aggressive tone, achieved his intended goal, which was to highlight the presence of Iranian culture in the structure of the Arabic language and literature. This essay has attempted to point out the influence of Iranian culture on the Arabic language and literature, as well as the richness of Iranian culture, by analyzing Ibn Yasar's *Divan* and focusing on the poems of *Shoubiah*, by analyzing them. In this way, the role of Ibn Yasar's *Shoubiah* was not merely explanatory, but rather had a measurable cognitive and linguistic function that resulted in the addition of vocabulary from Iranian to Arabic, the alignment of Iranian moral and social concepts with Arabic texts, and the manifestation of the presence of Iranian culture in the form of words such as: Zaryab, Kasra, Taj, Aswar (rider) and Marazbeh (border guards) that are not common in the Arabic language. It has also added concepts such as: the ritual of friendship and kindness, the certainty of death, loyalty, etc., which ultimately opened up new possibilities for the Arabic language. From the beginning of Islam until the end of the rule of the Rightly Guided Caliphs, due to the colorful religious teachings in the heart of society, issues such as race, nationality, color, etc. it is not very important among Muslims. With the change in the course of the Islamic Caliphate and the rise to power of the Umayyad and Abbasid caliphs, as well as the further expansion of the caliphate's territory and new conquests, which resulted in the gathering of different colors, races, and nations under one rule, the Arabs gradually became a minority. The Umayyads, through their extensive propaganda, contrary to religious texts and the beliefs of religious leaders, convinced the people of the community that Arabs were superior to non-Arabs. As a result of this practice, we witness the appearance of titles such as *Mawli*, *Ajam*, *Raqiq*, and *Abd* in Arabic culture and literature. One of the factors that mixed the two Iranian and Arabic cultures was the law of *welaa*; according to this Arabic tradition, a foreigner could Arabize his non-Arab identity under certain conditions in order to enjoy the support of the Arab tribes.

2. Methodology

This research, by studying Ibn Yasar's poems and focusing on the poems of *Shu'ubiah*, and relying on the descriptive-analytical method, tries to answer the question of how Iranians in general and Ibn Yasar in particular were able to provide the means for the influence of the Persian language and literature on the Arabic language and literature by learning the Arabic language, serving it, and adhering to the political trends of their time?

3. Discussion

In the meantime, tribes such as the Iranians were able to influence the Arabic language and literature through cultural influence. Ibn Yasar al-Nesai was among the poets who was proud of being Iranian and was very fanatical about it; So much so that one day, while serving Hisham ibn Abd al-Malik in the city of Rusafa, next to an open pool, he boasted of his Iranian descent in a beautiful piece and so angered the Caliph that the Caliph ordered him to be drowned and then exiled to the Hijaz. By learning the Arabic language and relying on Iranian culture, he was able to express his intended concepts in the form of words; concepts such as the wisdom of his

people, which is reflected in the dress of proverbs, or the respect for women's rights, which had no place in Arab culture before Islam, he brought to the Arabs' attention.

4. Conclusion

In searching for the intellectual sources of Iranian Arab-speaking speakers and poets, valuable golden veins of Iranian thought, thought, and wisdom can be found, which indicate the pioneering role of Iranians in culture and literature. Ibn Yasar, as one of the Iranians who adopted Arabic as the official language of his era in composing poems, with his bias towards his homeland, was able to consciously contribute to the transmission of this valuable culture in various ways, including the use of Persian words, ruling themes arising from Iranian culture, and themes in the form of proverbs, and of course, in order to achieve his main goal, which is to be proud of his Iranian race and to influence Arabic literature. Ibn Yasar and Iranians in his class significantly increased the vocabulary with Iranian roots in popularist texts, and this increase was accompanied by a semantic openness in Arabic texts. Iranian moral and social concepts have been represented in the form of Arabic equivalents through the methods of popularism and have helped to strengthen the conceptual harmony between the two cultures. On the other hand, the political actions of the time have played a role as a facilitating factor in the selection of Iranian words and images in Arabic. Finally, it is noted that the point of distinction between Ibn Yasar's poems and other poets is his excessive prejudice against the non-Arabs and their superiority over the Arabs, and his courage in expressing his opinions even in the presence of the Umayyad Caliph.

References [in Persian]

- A'lam, H & Sh, S, (1993). "Taj", Encyclopedia of the Islamic World, Volume 6, Social History Group. [In Persian]
- Ibn Abd Rabbah, Sh.A.A.M. (1999). Al-Eqd al-Farid. Beirut: Dar al-Keatb al-Alamiya.
- Ibn Asaker, A.Q.A.H.H. (1995). History of Damascus. Beirut: Dar al-Fakr.
- Al-Asbahani, A.F. (1a. to). Al-Ayhany. Beirut: Dar Ehia al-Torath al-Arabi.
- Bakkar, Y.H. (1984). Ismail ben Yasar's poem. Beirut: Dar Andalus.
- Akoub, I, (1995). The Influence of Persian Advice on Arabic Literature, translated by Abdullah Sharifi Khojasteh, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Arabic]
- Al-Abshihi, Sh.M.A, (no date). Al-Mustafatrif fi kul fan Mustafraf, Beirut: Dar Al-Fikr. [In Arabic]
- Al-Bothori, W.U, (1967). Al-Hamasah, researched by Lewis Sheikho, 2nd edition, Beirut: Dar Al-Kutb Al-Arabiya. [In Arabic]
- Al-Damashqi al-Zerekli, Kh, (2002). Al-Alam, V1, Fifteenth Edition, Beirut: Dar al-Ilm for Millions. [In Arabic]
- Al-Jahiz, O.B, (1965). Three Letters, Yusha Finkel Publishing, Cairo: Al-Mutabah al-Salafiya. [In Arabic]
- Al-Jahiz, O.B, (1978). Introduction to History, Al-Haywan, Cairo: Maktaba al-Mustafa al-Babi. [In Arabic]
- Al-Mobard, M.Y, (1976). Condolences and Lamentations, researched by Muhammad al-Dibaji, Damascus: Majma al-Lughah al-Arabiya. [In Arabic]
- Al-Nameri, H.A, (1976). Kitab Al-Molama, research: Wajiha Al-Satl, Damascus: Majma' Al-Lughah Al-Arabiya. [In Arabic]
- Amin, A. (no date). Dhuha Al-Islam, Beirut: Dar Al-Kutb Al-Arabiya. [In Arabic]
- Amir Mu'izzi, M.A.M, (1318). Diwan Amir Mu'izzi, edited by Abbas Iqbal, Tehran: Islamic Bookstore. [In Arabic]
- Arbery, A.J, (1959). Persian Heritage, translated by Isa Al-Khashab, Cairo: Dar Ihyaa Al-Kutb Al-Arabiya. [In Arabic]

- Azarnoosh, A, (1982). "Iranian Phenomena in the Arabic Language and Literature", Journal of Articles and Reviews, V72. [In Persian]
- Azarnoosh, A, (1988). "Ismail bin Yasar", Great Islamic Encyclopedia, V8, pp655-657. [In Persian]
- Behrouz, A, (1976). "Ismail bin Yasar", Journal of Philosophical Research of the Faculty of Literature and Humanities, Tabriz, No. 120, pp 547-543. [In Persian]
- Dekhoda, A.A, (1983). Proverbs and Rulings, Sixth Edition, Tehran: Sepehr Printing House. [In Persian]
- Dekhoda, A.A, (1998). Dictionary, Tehran: Tehran University Press and Publications. [In Persian]
- Faroukh, O, (1981). History of Arabic Literature, 4th edition, Beirut: Dar al-Ilm for millions. [In Arabic]
- Javaliqi, M.A, (1969), al-Morab of al-kalam al-Ajami on haruf al-majam, no place: Al-Torath research center. [In Arabic]
- Meskawayh, A.A.A.M, (1998). Al-Hikmah al-Khalidah (Immortal Wisdom), researched by Abdul Rahman Badawi, Tehran: Tehran University Publishing and Printing Institute. [In Arabic]
- Momtahn, H.A, (1975). Nahdat Shoubiah, Tehran: Pocket Books Joint Stock Company. [In Persian]
- Saadi, M.D, (2006). Saadi's Generalities, edited by Muhammad Ali Foroughi, Tehran: Hermes. [In Persian]
- Sabzianpour, V& P. S, (2014). "Reflection of Ancient Iranian Religion in Arabic Sources", Historical Sciences Research, V6, N2, pp. 99-118. [In Persian]
- Sabzianpour, V, (2015). History of Abbasid Literature in the Light of Ancient Iranian Culture and Civilization, Tehran: Yordanesh. [In Persian]
- Shir, A, (1998), Al-Alfaaz al-Farsi al-Mu'arrabah, Cairo- Egypt: Dar al-Arab. [In Arabic]
- <https://fa.wikipedia.org>

تأثیر فرهنگ فارسی بر ادبیات عرب با درنگی در شعوبی‌گری «ابن یسار»*

داوود واثقی خوندابی^۱ | ابراهیم نامداری^۲ | مجتبی ترکاشوند^۳

۱. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه آیت الله بروجردی، بروجرد، ایران. d.vaseghi@abru.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آیت الله بروجردی، بروجرد، ایران. enamdari@abru.ac.ir

۳. دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران. mojtaba.torkashvand@yahoo.com

اطلاعات مقاله چکیده

راه‌های انتقال فرهنگ و ادبیات ایران زمین در زبان و ادبیات عربی بی‌شمار است؛ از این میان می‌توان به نقش شاعران عرب ایرانی چونان «اسماعیل بن یسار» اشاره کرد که با سیاست و ترفند شعوبی‌گری‌اش، نقش مهمی در انتقال فرهنگ ایرانی به ادبیات عرب داشته‌است. وی با تفاخر به اجداد کسروی‌اش و برشمردن افتخارات فرهنگ ایرانی همانند احترام به حقوق زن، توانسته‌است تأثیر فرهنگ ایرانیان را در قالب حکمت و ضرب‌المثل آشکار سازد؛ علاوه بر آن «ابن یسار» با صراحت بیان و لهجه تهاجمی به مقصود مورد نظر خویش یعنی پررنگ کردن حضور فرهنگ ایرانیان در بنای زبان و ادبیات عربی، رسیده‌است. این جستار که مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای است و با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده، کوشیده‌است تا با واکاوی دیوان «ابن یسار» و با تمرکز بر اشعار شعوبی‌گری، به تأثیر فرهنگ ایرانی در زبان و ادبیات عربی و همچنین غنای فرهنگ ایرانیان اشاره کند. نقش شعوبی‌گری «ابن یسار» صرفاً تبیینی نبوده، بلکه کارکرد معرفتی و زبانی قابل‌سنجشی دارد که سبب افزونگی واژگانی از ایرانی به عربی، همسویی مفاهیم اخلاقی و اجتماعی ایرانی با متن‌های عربی، و نمود حضور فرهنگ ایرانی در قالب واژگانی چون: زریاب، کسری، تاج، اسوار (سوار) و مرازبه (مرزبان) که در زبان عربی رایج نیستند، شده‌است. اشعار شعوبی‌گری «ابن یسار»، مفاهیمی مانند: آیین دوستی و مهرورزی، حتمی‌بودن مرگ، وفاداری و ... افزوده که سرانجام ظرفیت‌های تازه‌ای به‌روی زبان عربی گشوده‌است.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۲۷

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰

کلیدواژه‌ها:

اسماعیل بن یسار،

شعوبی‌گری،

فرهنگ فارسی،

ادبیات عربی.

*استناد: واثقی خوندابی، داوود؛ نامداری، ابراهیم؛ ترکاشوند، مجتبی (۱۴۰۴). تأثیر فرهنگ فارسی بر ادبیات عرب با درنگی در شعوبی‌گری ابن یسار، *ادبیات تطبیقی*، ۱۷

(۳۳)، ۲۸۷-۲۷۱.

<http://doi.org/10.22103/jcl.2026.26149.3888>

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی باهنر کرمان.

۱. مقدمه

از صدر اسلام تا پایان حکومت خلفای راشدین به علت پرتنگ بودن آموزه‌های دینی در بطن جامعه، مسائلی همچون نژاد، ملیت، رنگ و... در میان مسلمانان چندان مطرح نبود. با تغییر مسیر خلافت اسلامی و به قدرت رسیدن سلاطین خلیفه‌نمای اموی و عباسی و نیز توسعه بیشتر قلمرو خلافت و فتوحات جدید که در نتیجه آن رنگ‌ها، نژادها و ملل مختلف زیر یک حاکمیت گرد آمدند، به تدریج اعراب در اقلیت قرار گرفتند. امویان با تبلیغات گسترده خود، برخلاف نصوص دینی و اعتقاد بزرگان دین، مردم جامعه را متقاعد کردند که عرب بر غیر عرب برتری دارد، در نتیجه این عمل، شاهد ظاهر شدن عناوینی چون موالی، عجم، رقیق و عبد در فرهنگ و ادب عربی هستیم. یکی از عوامل اختلاط دو فرهنگ ایرانی و عربی، قانون ولاء نام داشت؛ براساس این سنت عربی، یک فرد بیگانه می‌تواند با شرایط خاصی هویت غیر عربی خود را عربی کند تا از حمایت اقوام عرب برخوردار گردد (ر.ک: سزبان‌پور، ۱۳۹۴: ۸۰).

۱-۱. شرح و بیان مسئله

در این میان اقوامی چون ایرانیان با زیرکی توانستند از طریق نفوذ فرهنگی، در زبان و ادبیات عربی تأثیرگذار باشند. «ابن‌یسار نسائی» از جمله شاعرانی بود که به ایرانی‌بودنش افتخار می‌کرد و نسبت به آن بسیار متعصب بود؛ به طوری که روزی در خدمت «هشام بن عبدالملک» در شهر رصافه کنار استخری باز، در قطعه‌ای زیبا به تبار ایرانی خویش فخر ورزید و آنچنان خشم خلیفه را برانگیخت که خلیفه دستور داد وی را غرق کنند و سپس او را به حجاز تبعید کردند (ر.ک: فروخ، ۱۹۸۱م: ۲۳۹). وی با فراگیری زبان عربی و تکیه بر فرهنگ ایرانی، توانست در قالب الفاظ، مفاهیم مد نظر خود را بیان کند؛ مفاهیمی چون حکیم‌بودن قومش که در لباس ضرب‌المثل نمود یافته‌است، یا مقوله احترام به حقوق زنان را که در فرهنگ عربی قبل از اسلام جایگاهی نداشت به رخ عرب‌ها می‌کشد. این پژوهش با مطالعه اشعار «ابن‌یسار» و تمرکز بر اشعار شعوبی‌گری و با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی می‌کوشد تا به این سؤال پاسخ گوید که ایرانیان به طور کلی و «ابن‌یسار» به طور خاص چگونه توانسته‌اند با فراگیری زبان عرب، بدان خدمت و با تمسک به جریانات سیاسی زمان خود، اسباب تأثیر زبان و ادب فارسی را در زبان و ادبیات عربی، فراهم کنند؟

۲-۱. پیشینه پژوهش

درباره «اسماعیل بن یسار» و نیز فرهنگ شعوبیه مقالاتی چند نگارش شده‌است، از جمله مقاله «اسماعیل بن یسار» (بهرروز، ۱۳۵۵، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۲۰)؛ نویسنده این مقاله به معرفی «اسماعیل بن یسار» و مبحث شعوبیه‌گری وی می‌پردازد؛ اما از تأثیر فرهنگی «ابن‌یسار» از خلال شعوبی‌گری وی اشاره‌ای نمی‌کند. نیز مقاله «ثالثا: تعلیقات و مناقشات: قراءه جدیدة فی دیوان إسماعیل بن یسار» (یکار، نوری حمودی، مجله اللغة العربیة الأردنی، ۱۴۰۹، العدد ۳۷)، که به بررسی دیوان شعری «ابن‌یسار» و تحقیق در آن می‌پردازد؛ در زمینه شعوبیه هم مقاله‌ای با عنوان «الشعوبیة وأثرها فی الأدب العربی» (البارودی، ۱۳۵۹، مجله الأزهر، المجلد الحادی عشر، الجزء ۱)، که به صورت کلی به نهضت شعوبیه پرداخته‌است، همین‌طور کتاب نهضت شعوبیه جنبش ملی ایرانیان در برابر خلافت اموی و عباسی تألیف حسینعلی ممتحن (۱۳۵۴) که به مطالب زیادی از جمله: مبادی اسلام، نهضت شعوبیه، سردمداران و شاعران و نویسندگانی که در زمینه شعوبیه آثاری پدید آوردند، می‌پردازد. نگارندگان تا آنجا که پژوهیده‌اند، جستاری که به صورت ویژه به شعوبی‌گری «اسماعیل بن یسار» بپردازد و با این تمهید تأثیر فرهنگ ایرانی را بر ادبیات عرب بررسی کند، انجام نشده‌است و مقاله کنونی می‌تواند گامی بدیع در این زمینه باشد.

۳-۱. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش با مطالعه اشعار «ابن‌یسار» و تمرکز بر اشعار شعوبی‌گری و با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی می‌کوشد تا به این سؤال پاسخ گوید که ایرانیان به طور کلی و «ابن‌یسار» به طور خاص چگونه توانسته‌اند با فراگیری زبان عرب، بدان خدمت و با تمسک به جریانات سیاسی زمان خود، اسباب تأثیر زبان و ادب فارسی را در زبان و ادبیات عربی، فراهم کنند؟

۲. بحث و بررسی

۲-۱. مختصری درباره زندگی «اسماعیل بن یسار»

«ابوفائد نسایی»، شاعر شعوبی اواخر سده یکم و اوایل سده دوم قمری بوده است (ر.ک: آذر نوش، ۱۳۶۷، ۸: ۳۴۷۸). «عمر فروخ» وی را غیر عرب و از اصل و نسبی آذربایجانی دانسته که در مدینه به دنیا آمد و در همان جا نیز رشد یافت «کان اسماعیل بن یسار من العجم: أصله من آذربيجان ومولده ومنتشاه فی المدینة» (فروخ، ۱۹۸۱، ۱: ۶۴۳). بایسته گفتن است که آذرنوش ضمن رد آذربایجانی بودن «ابن یسار»، آن را برگرفته از روایتی نامطمئن از «ابن قتیبه» می‌داند (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۶۷، ۸: ۳۴۷۸). در تاریخ دمشق ذیل ترجمه و شرح حال «ابن یسار» چنین آمده است: «أصله من سبی فارس، اشتهر بشعوبیته وشدۀ تعصبه للعجم، یفتخر بهم فی شعره علی العرب، عاش عمراً طویلاً إلی أن أدرک آخر أيام بنی أمیة ولم یدرک الدولة العباسیة» (ابن عساکر، ۱۹۹۵، ۷۱: ۳۲۲). «زرکلی» نیز در الاعلام او را از اصل ونسبی ایرانی بر شمرده است: «إسماعیل بن یسار النسائی: شاعر، أصله من سبی فارس» (زرکلی، ۲۰۰۲، ۱: ۳۲۹)، اما انتساب وی به نسائی از آن جهت بوده که پدرش برای عروس‌ها غذا حاضر می‌کرده است (ر.ک: فروخ، ۱۹۸۱، ۱: ۶۴۳). «بکار» وی را منسوب به جایی به نام نسا در ایران می‌داند (ر.ک: بکار، ۱۹۸۴: ۱۰-۱۱). «نسایی» در میان خانواده‌ای پرورش یافت که اغلب اعضای آن شعر می‌گفتند، پدرش یسار و برادرانش موسی و ابراهیم و پسرش محمد و نوه‌اش «عبیدالله بن محمد» همگی شاعر بودند (همان). «نسایی» در ابتدا از موالی بنی تیم بن مره، تیم قریش بودند که سپس به سوی «آل زبیر» متمایل شدند؛ اما وقتی خلافت به «عبدالملک بن مروان» رسید به همراه «عروة بن زبیر» به حضور «مروان» آمده و او را مدح کرد و از آن به بعد «عبدالملک» و دیگر خلفای اموی را مدح کرد (ر.ک: فروخ، ۱۹۸۱، ۱: ۶۴۳). «زرکلی» در کتاب خود گرایش و تعصب خاص شاعر را به ایرانی بودنش چنین آورده است: «اشتهر بشعوبیته وشدۀ تعصبه للعجم، یفتخر بهم فی شعره علی العرب» (زرکلی، ۲۰۰۲، ۱: ۳۲۹). (وی به شعوبه‌گری و تعصب بیش از حد به عجم (فارس) مشهور است و در شعرش به عرب‌ها فخر می‌فروشد).

۲-۲. اشعار شعوبی ابن یسار

در زندگی ملت‌ها حوادثی پیش می‌آید که موجب ادامه حیات و یا مرگ آن‌ها می‌شود. این حوادث قدرت ملل را در بوتۀ آزمایش قرار می‌دهند و تنها اصالت ملل و نیروهای نهانی که در درون بعضی از آنان برای زنده ماندن با افتخار وجود دارد، راز زندگی و تداوم هویت ایشان است. بعد از ورود اسلام به ایران، لحظه‌های حساسی در تاریخ زندگی ملت ایران فرا رسید. پس از آن که حکومت‌های عرب به ویژه قوم «اموی» بر اساس خوی جاهلی، تعصب قبیله‌ای و عربی را جایگزین مساوات اسلامی کردند و همان روش‌های ظالمانه اقوام گذشته در ملک‌داری را توأم با عصبیت، جایگزین روش حکومتی مردمی و عادلانه اسلامی نمودند، با عکس‌العمل ملل تحت سلطه، مواجه شدند و با این تمهید، جریانی به نام «شعوبیه» به وجود آمد. هر چند مکتب «شعوبیه» به طور سازمان یافته مربوط به دوره «عباسی» است و خود کلمه شعوبیه و نامیدن جمعیتی خاص بدین نام، از مصطلحات عصر «عباسی» است، اما از همان عهد «بنی امیه» گروهی پیدا شدند که در برابر مفاخرات عرب، دست به تفاخر به نژاد خویش و تحقیر نژاد عرب زدند؛ از جمله این افراد، «اسماعیل بن یسار نسائی» است که شاید اولین ایرانی بوده که به زبان عربی در طریقه «شعوبیه» و تفضیل عجم بر عرب شعر گفته و بی‌باکانه به آبا و اجداد ایرانی خود مباحثات کرده است (بهروز، ۱۳۵۵: ۵۴۹).

در مورد این که لفظ «شعوبیه» از چه تاریخی به کار رفته، دلیل قطعی در دست نیست؛ ولی احتمالاً میان سال‌های ۱۳۲ تا ۲۱۸ یا ۲۲۷ق، یعنی در عهد «عباسی اول» این کلمه شایع شده است (ممتحن، ۱۳۵۴: ۲۰۰). بر این اساس «شعوبیه» را می‌توان یک جنبش فکری-اجتماعی قلمداد کرد که در واکنش به عملکرد ناعادلانه برخی از اعراب و در حمایت از اصول و مبانی اصیل اسلامی، شکل گرفت و حرکتی صرفاً محدود به ایرانیان نبود و در میان اعراب آزاداندیش نیز طرفدارانی داشت.

بایسته گفتن است در میان کتاب‌های ادبی، تنها کتابی که بیشترین اشعار «ابن یسار» را در بردارد، *غانی* «ابوالفرج اصفهانی» است و در حقیقت مهمترین منبع برای اشعار وی است. در دوران معاصر نیز «یوسف بکار»، اشعار وی را در مجموعه‌ای شامل نوزده قطعه شعری و در مجموع صدو هفتاد و هفت بیت به نام *شعر اسماعیل بن یسار* گردآوری کرد و طولانی‌ترین قطعه آن، هجده بیت در سوگ برادرش محمد است. «عمر فروخ» در مورد گرایش شعوبی و زبان ادبی متمایل به شعوبی «ابن یسار» گفته است: «وکان اسماعیل بن یسار طیب النفس ملیح الحدیث فکها کثیر الهمز والمزاج. وقد کان منقطعاً الی آل زبیر لانه کان مبعضاً لبنی امیه وکذلک کان شعوبی اللسان یفضل العجم علی العرب فی شعره» (فروخ، ۱۹۸۱، ۱: ۶۴۳). شعر شعوبی «اسماعیل» که موجب این همه هیاهو شده، در واقع دو قطعه شعری بیش نیست که در قرن‌های نخست، هیچ‌گاه توجه ادیبان را جلب نمی‌کرده است. در نخستین قطعه آن، که زمان سرودنش مشخص نیست، ابتدا به ذکر اطلال و دمن و شرح عشق و معشوق پرداخته و سپس در ضمن چندین بیت، اشعار شعوبی خود را آغاز کرده است (آذر نوش، ۱۳۶۷: ۶۵۵-۶۵۷).

در کتاب *غانی* ابوالفرج اصفهانی، ابتدا نه بیت اول آن را بدین صورت ذکر کرده است:

ما علی رسم منزل بالجناب لو أبان الغداة رجع الجواب
(الأصبهانی، بلا تا، ۴: ۱۱۹)

«خرابه‌های منزل‌گاه جناب را چه شده است که به ما پاسخ نمی‌گویند، ای کاش با آمدن صبح پاسخ سلام ما را می‌داد».

یکی از رسوم شاعران جاهلی^۱ در سرودن شعر که بعدها به عنوان یک اصل در سرودن شعر برای دیگر شاعران بر جای ماند، آغاز اشعار با توصیف اطلال و دمن و خرابه‌های منزل یار و معشوق بود. لذا می‌بینیم که «ابن یسار» نیز به تبعیت از آن‌ها شعرش را با وصف اطلال و دمن و منزل‌گاه‌های معشوق آغاز کرده است. شاعر پس از این ابیات، با تفاخر به اصل و نسب ایرانی خود چنین می‌سراید:

رُبَّ خالٍ مُتَوَجِّحٍ لِي وَعَمٍّ ماجِدٍ مُجْتَدِيٍّ كَرِيمِ النَّصَابِ
إِنَّمَا سُمِّيَ الْفَوَارِسُ بِالْفُؤْر سِ مِضْـَـهَاهَا رَفَعَهُ الْأَنْسَابِ
فاترکی الفخر یا امام علینا واترکی الجور وانطقی بالصواب
واسألی إن جهلت عنا وعنکم کیف کُنّا فی سالف الأحقاب
إذ نُرَبِّی بِنَاتِنَا وَتَدَسُّو نَ سَفَاهاً بِنَاتِکُمْ فِی الترابِ
(همان: ۱۱۹)

«چه بسیار دایی تاج‌دار و عموی پاک‌نژاد دارم/ نام اسواران (فوارس) از این جهت است که از ماده ایرانیان (فُرس) گرفته شده تا با انتساب به نژاد ارجمند ما برتری یابند/ اینک ای امام (امام در مفهوم کلی مخاطب است) تفاخر مکن و ستم به ما روا مدار و با ما به راستی و صواب سخن بگو/ اگر هم از گذشته ما (ایرانیان) و شما (عرب‌ها) در روزگاران پیش بی‌خبری، پیرس تا بدانی ما و شما چگونه بوده‌ایم/ ما دختران خود را تربیت می‌کردیم و شما دختران خود را از روی جهالت و نادانی زنده به گور می‌کردید».

این قطعه یکی از معروف‌ترین قصاید شعری «ابن یسار» است که حس وطن‌پرستی و گرایش به ایرانی بودن در آن موج می‌زند. این قطعه در کتاب *غانی* و دیگر کتب تاریخ ادبیات عربی آمده است. در بیت آخر می‌بینیم که شاعر به یکی از نمونه‌های والای فرهنگ انسانی در میان ایرانیان، یعنی احترام به دختران و زنان اشاره می‌کند و با افتخار به آن می‌بالد.^۲ دومین قطعه شعر «ابن یسار» که می‌توان گرایش ایرانی و شعوبی‌گری شاعر را در آن به وضوح دید، شعری است در مدح «عمر بن یزید» که «ابن یسار» در ضمن این مدح به صورت آشکارا به اجداد خویش تفاخر می‌کند:

إذا عدد الناس المكارم والعلأ
فما مر من يوم على الدهر واحد
تراهم خشوعاً حين يبدو مهابةً
فلا يفخرن يوماً على الغمر فاخر
على الغمر إلا وهو في الناس غامر
كما خشعت يوماً لكسرى الأساور
(همان: ۱۲۵/۴)

«هنگامی که مردم در صدد برشمردن بزرگی‌ها برآیند، هیچ‌کس را یارای مفاخره با غمر نیست/ احدی در زمانه نیامده‌است که با غمر برابری کند، مگر این که در میان مردم از غمر پایینتر باشد/ آن‌گاه که غمر چهره نمایان کند، مردم را از شدت هیبت غمر سربزه‌زیر خواهی یافت آن‌سان که سواران و جنگ‌جویان در مقابل کسری خشوع و تعظیم نمایند».

همان‌طور که می‌بینیم شاعر حتی در خلق تصاویر هنری و شاعرانه، برای هرچه ملموس کردن آن‌ها با استفاده از مضامین و درون‌مایه‌های مرتبط با گرایش‌های ایرانی خود بهره جسته‌است به‌گونه‌ای که حتی نوع تعظیم و نحوه احترام‌نهادن عرب‌ها را نیز به تقلید از ایرانیان تصویر کرده‌است؛ اما قطعه‌ای دیگر از اشعار «ابن یسار» که مربوط به تقریباً اواخر عمر شاعر حدود سال‌های ۱۰۵-۱۱۵ق است، شعری است که سبب شد تا «اسماعیل» مورد غضب «هشام» قرار گرفته و به حجاز تبعید شود. این شعر که برای خلیفه خوانده‌شد بنا به شیوه اشعار جاهلی، با نسیب آغاز و شاعر بر ویرانه‌های منزلگه یار می‌گرید (۳ بیت)، اما «ابوالفرج» دنباله نسیب و مضامین دیگر را فرو انداخته‌است و سپس هشت بیت با این مضامین نقل می‌کند (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۶۷: ۶۵۵-۶۵۷).

در کتاب اغانی چنین آمده‌است که روزی «ابن یسار» بر «هشام بن عبدالملک» وارد شد که در کنار برکه‌ای در قصرش نشسته‌بود، هشام از او خواست تا برایش شعری بسراید با این هدف که او را بستاید، لذا شاعر آغاز به سرودن شعر کرد و در ابتدا به رسم شاعران جاهلی به وصف ویرانه‌ها و منزل‌گاه‌های معشوق پرداخت:

يا ربعَ رامةٍ بالعلياءِ من ريمٍ
هل ترجعن اذا حيتُ ترجيعي
(الأصبهاني، بلاتا: ۱۲۴/۴)

«ای منزل‌گاه رامة در بلندی‌های ریم، آیا اگر سلام کنم پاسخم را خواهی گفت؟»

پس از این مقدمه، «هشام بن عبدالملک» که منتظر بود تا شاعر او را بستاید، ناگهان با ابیاتی مواجه شد که هیچ‌گاه انتظارش را نداشت. ابیاتی که شاعر با هیجان وصف‌ناشدنی در آن‌ها زبان به تفاخر به آبا و اجدادش گشوده، چنین می‌سراید:

إني وجدك ما عودي بذى خور
أصلى كريمٌ ومجدى لا يقاسُ به
أحمى به مجداً أقوام ذوى حسب
جحاجح سادة بلجج
من مثل كسرى و سابور الجنود معا
أسد الكئاب يوم الروع إن زحفوا
يمشون فى حلق الماذى سابغاة
هناك إن تسألى تبنى بأن لنا
عند الحفاظ و لا حوضى بمهدوم
ولى لسان كحد السيف مسموم
من كل قرم بتاج الملك معموم
جرد عتاق مساميح مطاعيم
والهرمزان لفخر أو لتعظيم
وهم أذلوا ملوك الترك و الروم
مشى الضراغمة الأسد اللهاميم
جرثومة قهرت عز الجراثيم
(همان‌جا)

«سوگند به جدت که من در هنگام دفاع از حریم، سست و ناتوان نیستم و حریم وطنم نیز از بین نرفته‌است/ من

از نژادی استوار و اصیلم و بزرگی‌ام قابل مقایسه با چیزی نیستم، و زبانی برنده و زهرآگین دارم/ و بدان‌وسیله از

بزرگی و عظمت قومی با شرافت دفاع می‌کنم که همه نشانه‌های بزرگی را دارد/ این قوم، همه بزرگان و اصیل‌زادگان و مرزبانانند/ چه کسی چون کسری و شاپور و هرمزان، شایسته افتخار بزرگی است؟/ اینان همه در روز نبرد، شیران لشکرند و همانانند که شاهان ترک و روم را خوار کرده‌اند/ و چون شیر، در زره‌های حلقه‌حلقه خود می‌خرامند».

«هشام بن عبدالملک» که با شور و اشتیاق منتظر بود تا شاعر از بزرگی و شرافت و دلیری او و بزرگانش زبان به مدح و ستایش بگشاید، غافل‌گیرانه با ابیات و عباراتی سهمگین روبرو شد که نه تنها هشام و قومش را نستود، بلکه با بر شمردن اوصاف، بزرگی‌ها، شرافت و دلیری اجداد و اقوامش، او را خوار و زبون کرد. این روحیه را می‌توان برآمده از غیرت ایرانی «ابن‌یسار» برشمرد. «هشام بن عبدالملک» که خود را در چنین وضعیتی یافت، به‌خشم آمد و دستور داد تا وی را تا سر حد مرگ در آب نگه داشتند و سپس او را به حجاز تبعید کردند.

۲-۳. واژه‌های فارسی به‌کاررفته در شعر «ابن‌یسار»

وجود بیش از دو هزار واژه فارسی که تمدن عباسی آن‌ها را به‌وام گرفته‌است (ر.ک: آذرنوش، ۱۳۸۱: ۲۵)، میزان تأثیرگذاری زبان و فرهنگ فارسی را در زبان و فرهنگ عربی نشان می‌دهد. به‌کاربردن واژگان فارسی در اشعار عربی توسط شاعران عربی‌سرای فارسی‌زبان را شاید بتوان نشانه‌ای از گرایش‌های ملی آنان برشمرد.

با دقت در اشعار به‌جامانده از «ابن‌یسار» می‌توان چنین نتیجه گرفت که موارد به‌کارگیری واژگان فارسی در ابیات شعری این شاعر متفاوت است؛ بدین‌صورت که این کلمات یا خود به‌تنهایی واژه‌های فارسی یا مشتق از ریشه فارسی و یا این‌که اسم‌های خاص و علمی هستند که شاعر آن‌ها را در ضمن ابیاتش آورده‌است، و به‌گونه‌ای متمایز و مختص به خود شاعر به‌کار گرفته‌است. در این‌جا به بررسی این واژگان می‌پردازیم:

۲-۳-۱. زریاب

«زریاب» واژه‌ای فارسی و مرکب از دو کلمه زر یعنی طلا و آب می‌باشد، «ادی‌شیر» در مورد این واژه مرکب چنین گفته‌است: «الزریاب أو الزریاب: الذَّهَبُ أو ماءه وهو أصحُّ لأنَّه مرکب من زَرِ أی ذَهَبٌ و مِن آبِ أی ماء. والذریاب لغةً فیه» (شیر، ۱۹۹۸: ذیل حرف ز).

ابن‌یسار در یکی از اشعارش این بیت را که دربردارنده واژه زریاب است، چنین آورده:

واثيث من فوق لـون نقـی کبیاض اللجین فی الزریاب

(الأصبهانی، بلاتا، ۱۱۹: ۴)

«دسته‌موهایی بر آن چهره زیبا، چون سفیدی و روشنی نقره بر روی آب طلا است».

۲-۳-۲. کسری

«کسری» کلمه‌ای فارسی و معرب خسرو، لقب پادشاهان ایرانی بوده‌است. «جوالیقی» در کتاب خود ضمن تأکید بر ایرانی‌بودن این واژه چنین گفته‌است: «کسری و کسری افصح من کسری والنسب الیه کسروی بفتح الکاف وهو اسم اعجمی وهو بالفارسیة خسرو وقد تکلمت به العرب» (جوالیقی، ۱۹۶۹، ذیل حرف کاف)، و در ادامه ضمن تشریح معنای این واژه گفته‌است: «u-srav و husruv ومعناه «ذو السمعة الطيبة» وهو مرکب من «خ» أی طیب و «سرف» أی سمعه. قال درستویه فیما نقل عنه الزبیدی: لیس فی کلام العرب اسمٌ أوله مضموم وآخره واو فلذلک عربوا خسرو وبنوه علی فعلی - بالفتح - فی لغة، وفعلی - بالكسر - فی آخره، وابدلوا الخاء كافاً علامةً لتعریب» (همان).

«دهخدا» نیز در ذیل این واژه چنین آورده‌است: «کسری [کِ را / کَ را] (معرب، ا) خسرو را گویند. ج: اکاسره، کسارسره، اکاسر، کسور. لقب هریک از پادشاهان عجم. لقب پادشاه فارس، معرب خسرو یعنی پادشاه پادشاهان و صاحب شوکت بسیار و فراخ ملک. ج: اکاسره، کسارسره، اکاسر، کُسور علی خلاف القیاس و القیاس کِسْرُون. اسم پادشاه فارس چنان‌که پادشاه روم را قیصر نامند و ترک را خاقان و یمن را تُبَع و حبشه را نجاشی و قبط را فرعون و مصر را عزیز و مانند آن، و این معرب خسرو فارسی است و معنایش فراخ ملک است. ج: اکاسره، کسارسره، اکاسر، کسور است» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژه کسری).

«ابن یسار» گوید:

تراهم خشوعاً حین یبدو مهابةً كما خشعتُ يوماً لكسرى الأساورُ
(الأصبهانی، بلاتا: ۱۲۵/۴)

۲-۳-۳. تاج

از دیگر واژه‌هایی که می‌توان گفت ریشه‌ای فارسی و ایرانی دارد، کلمهٔ تاج و مشتقات این کلمه است که «ابن یسار» در اشعارش آن‌ها را به کار برده‌است. نمونهٔ آن بیت زیر است که در آن به قوم و خویشش تفاخر کرده‌است:

رُبَّ خالٍ مُتَوَجِّجٍ لى وَعَمٍّ ماجِدٍ مُجْتَدِيٍّ كَرِيمِ النَّصَابِ
(الأصبهانی، بلاتا، ۱۱۹:۴)

در این بیت واژهٔ «متوج» برگرفته و مشتق از کلمهٔ «تاج» است. لازم به ذکر است که «هوشنگ اعلم» و «سهیلا شیرجی» در مورد این واژه، مقالهٔ مفصلی را نگاشته و در این خصوص آورده‌اند: «تاج؛ سرپوش یا حلقه‌ای زینتی معمولاً از زر و جواهرنشان که ملکه‌ها و مانند آن‌ها در بعضی آیین‌های رسمی به‌عنوان نماد سلطنت بر سر می‌گذارند. اصل و منشأ تاج (ایرانی یا سامی؟) مشخص نیست. هوبشمان، ایرانی‌شناس آلمانی، تاج را با عنایت به وام‌واژهٔ ارمن $a\ g\ |t\ |$ معرب واژهٔ ایرانی مفروض $g\ |ta$ و این را برگرفته از $ga\ |ta$ واژهٔ مفروض دیگری در ایران باستان پنداشته‌است. گفتنی است که نه ابومنصور جوالیقی و نه ادی شیر و نه مشکور هیچ‌کدام واژهٔ تاج را ذکر نکرده‌اند» (اعلم و شیرجی، ۱۳۹۳).

در بیتی دیگر از «ابن یسار» این واژه آمده‌است:

أحمى به مجداً أقوامٍ ذوى حسبٍ من كل قرمٍ بتاج المَلِكِ معومٍ
(النمری، ۱۹۷۶: ۷)

«و بدان وسیله از بزرگی و عظمت قومی با شرافت دفاع می‌کنم که همهٔ نشانه‌های بزرگی را بر سر دارد».

۲-۳-۴. اسوار (سوار)

اما یکی دیگر از واژگان فارسی در اشعار ابن یسار، «اسوار» است. «دهخدا» در مورد این کلمه چنین آورده‌است: «اسوار {آس} {ص، ا} (در پهلوی: اسوار، اوستایی: اسبارای، به معنی برندهٔ اسب) سوار. فارس؛ مقابل پیاده، نامی بوده که ایرانیان به مرد دلیر و یل مشهور می‌داده‌اند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل واژهٔ اسوار). «ادی شیر» نیز این واژه را فارسی دانسته و چنین آورده‌است: «الاسوار: قائد الفرس تعریب سوار و معناه الفارس» (ادی شیر، ۱۹۸۸: ذیل حرف سین ۹۶).

«ابن یسار» آورده‌است:

تراهم خشوعاً حین یبدو مهابةً كما خشعتُ يوماً لكسرى الأساورُ
(الأصبهانی، بلا تا: ۱۲۵/۴)

۲-۳-۵. مرازبه (مرزبان)

«مرازبه» معرب کلمه فارسی مرزبان، به معنای جنگجوی شجاع می‌باشد. در کتاب *الالفاظ الفارسیه المعربه* در شرح این واژه چنین آمده‌است: «(المرزبان) رئیس الفرس مُرکب من مرز و بان ای حافظ الحدود، ويقال للأسد مرزبان الزارة و مرزبانی مجازاً» (شیر، ۱۹۸۸: ذیل حرف م).

«ابن‌یسار» در ادامهٔ تفاخر به قوم ایرانی خود، آن‌ها را اقوامی شجاع و دلیر و بی‌باک و مرزبانانی شجاع و اصیل توصیف می‌کند:

ججاج سادة بلجِ مرازبه جردِ عتاق، مسامیح مطاعیم
(الأصبهانی، بلا تا: ۱۲۴/۴)

۲-۳-۶. اسم‌های خاص (علم) فارسی

یکی دیگر از جلوه‌های برون‌داد واژه‌های فارسی، جاهایی است که «ابن‌یسار» از بزرگان و دلاوران و پادشاهان نامدار ایرانی سخن بهمیان می‌آورد. اسامی این افراد که ریشه‌ای ایرانی و فارسی دارد، نمودی از بروز واژگان فارسی را ایجاب می‌کند:

من مثل کسری وسابور الجنود والهرمزان لفخر أو لتعظیم
(الأصبهانی، بلا تا: ۱۲۴/۴)

اسم‌های اصیل ایرانی که در این شعر «ابن‌یسار» آمده عبارتند از: «کسری»، «شاپور» و «هرمزبان» که هر یک از اینان در جایگاه رفیعی از تاریخ و تمدن مرزوبوم ایران قرار داشته‌اند. کسری: کسری انوشیروان، سابور: شاپور دوم و الهرمزبان نیز هرمزبان پسر انوشیروان است. شاعر با این کار علاوه بر این که دست به یک اقدام مهم در زمینه انتقال فرهنگ قوم خویش از طریق نام‌بردن از آنان در ضمن اشعار خود کرده، به صورت کنایه و تعریض‌وار به دیگران می‌گوید که تنها ایرانیان هستند که شایستهٔ فخر و بزرگی و شایان احترامند.

۲-۴. پند و حکمت در اشعار «ابن‌یسار»

فرهنگ ریشه‌دار ایرانی به گونه‌ای ادیبان و نکته‌سنجان را به شگفتی وامی‌دارد که «جاحظ»، پندهای بزرگمهر و عهد اردشیر و رسائل عبدالحمید و آداب ابن‌مقفع را برتر از پندهای عرب می‌داند (ر.ک: الجاحظ، ۱۳۴۴: ۴۲) و می‌گوید: «اگر حکمت عرب به زبانی دیگر برگردانده‌شود، در معانی آن چیزی نخواهند یافت که عجم آن‌ها را در کتاب‌هایی که برای زندگی و تدبیرها و حکمت‌هایشان پرداخته‌اند، ذکر نکرده‌باشد» (الجاحظ، ۱۳۵۷، ۱: ۳۸).

«آربری» معتقد است که ادبیات اندرز ایرانی، بیشترین تأثیر را بر ادبیات اسلامی برجای گذاشته‌است (ر.ک: آربری، ۱۹۵۹: ۲۶۱). نفوذ پند و مَثَل ایرانی در اشعار شاعران به حدی رسید که در دیوان «صالح بن عبدالقدوس» هزار مَثَل از ایرانیان جمع شده‌بود (ر.ک: امین، بلاتا، ۱: ۱۹۰).

«عیسی عاکوب» از محققان معاصر عرب معتقد است که علاوه بر ترجمهٔ پندها و اندرزهای ایرانی به زبان عربی، اسلوب و شیوهٔ پندنویسی ایرانیان نیز به زبان عربی منتقل شده‌است. هر کس کتاب‌های ادب و تاریخ عربی را در زمینه‌هایی چون پند و ادب، شرح احوال شاهان، داستان‌های جنگی و نکته‌های بلاغی مطالعه کند، انبوهی از عبارات، سخنان کوتاه، قطعه‌های ادبی را خواهد دید که ریشهٔ فارسی دارند (ر.ک: عاکوب، ۱۳۷۴: ۲۹).

بنابر آنچه ذکر شده، همهٔ این‌ها ثمرهٔ تلاش تمام ایرانیانی است که با وجود این که زبان رسمی نوشتاری عصرشان عربی بود، اما با توجه به تعهدی که به فرهنگ و تمدن خود داشتند، سعی می‌کردند که به صورت آشکارا و پنهانی و بسیار ماهرانه دست به انتقال این فرهنگ و تمدن شکوهمند به گونه‌های مختلف، به زبان و فرهنگ مسلط و حاکم عصر بزنند. باری، در این میان، ادبا و شعرا بودند که مضامین حکمی و ضرب‌المثل‌ها را که نمودی آشکار از فرهنگ و تمدن هر کشوری است، انتقال می‌دادند. از جمله افرادی که سهمی اندک، اما تأثیرگذار داشت، «ابن‌یسار نسایی» بود. از جمله مضامینی که این شاعر ایرانی عربی‌سرا در اشعار خود به‌کار برد، می‌توان به دوستی و مهرورزی، حتمی بودن مرگ و وفاداری که در آیین ایران باستان وجود دارد، اشاره کرد؛ این مضامین

اخلاقی و امثال در فرهنگ ایرانی بسامدی بالا دارند و در دیگر فرهنگ‌ها از جمله فرهنگ عربی نیز تأثیری شگرف داشته‌اند؛ در ادامه به نمونه‌هایی از آن‌ها خواهیم پرداخت:

۲-۴-۱. آیین دوستی و مهرورزی

دوست‌یابی و آیین دوستی در ایران باستان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده‌است، تا جایی که از بزرگمهر پرسیدند: «من أحبُّ إليك: أخوك أم صديقك؟ فقال: ما أحبُّ أخى إلا إذا كان لي صديقاً» (ابن‌عبدربه، ۱۹۹۹، ۲: ۵۰). «به بزرگمهر گفتند چه کسی را بیشتر دوست داری؟ برادرت یا دوستت؟ گفت: برادرم را دوست ندارم مگر این که دوستم باشد.»

«ابن‌یسار» این مضمون را در سرآغاز قصیده‌ای با عنوان «ترک مرا» (جدال و منازعه)، آورده‌است:

ولاتبغ الخلف، فإنّ فيه تفرّق من ذوات الاصفیاء
(بختری، ۱۹۶۷: ۲۵۳، به نقل از بکار، ۱۴۰۴: ۲۷)

«به دنبال نزاع و اختلاف نباش؛ زیرا که باعث جدایی دوستان و پاکان از هم می‌شود.»

۲-۴-۲. حتمی‌بودن مرگ

تأکید بر حتمی‌بودن مرگ، از اعتقادات راسخ دینی در ایران باستان بوده‌است. بی‌تردید چنین تأکیدی، معنایی ثانوی دارد و آن هشدار به اهل غفلت و سرمستانی است که گمان می‌کنند برای همیشه در این دنیا زندگی می‌کنند و حد و مرزی برای زیاده‌خواهی و ستم به دیگران نمی‌شناسند. در ایران باستان هم توجه به مرگ و فواید آن شناخته شده بود (رک: سبزیان‌پور و صالحی، ۱۳۹۳: ۱۰۹-۱۱۰).

«بر عاقل لازم است که شب و روز به کرات به یاد مرگ باشد؛ زیرا کثرت یاد مرگ، مانع کبر و حرص می‌شود» (مسکویه، ۱۳۷۷: ۷۰).

از سخنان کسرا فهمیده می‌شود که به مرگ بسیار فکر می‌کرده و آن را نزدیک می‌دیده‌است. بدیهی است که داشتن چنین دیدگاهی می‌تواند موجب احتیاط در تصمیم و رعایت انصاف با مردم باشد: «سئل عن قباد: «لَمَ كَانَتِ الْمُلُوكُ تَطِيرُ مِنْ ذِكْرِ الْمَوْتِ عِنْدَهُمْ وَأَنْتُمْ الْآنَ تُكْتَرُونَ ذِكْرَ الْمَوْتِ؟» قَالَ: «لَأَنَّهُمْ كَانُوا يَوْمئِذٍ يَنْظُرُونَ فِي بَقَاءِ مُلْكِهِمْ وَتَدْبِيرِهِ، وَنَحْنُ الْيَوْمَ نَنْظُرُ فِي فِرَاقِ مُلْكِنَا وَتَدْبِيرِ مَا بَعْدَهُ» (همان: ۴۳). «جواب کسراقباد به پادشاه روم: چرا پادشاهان از یاد مرگ، تقال بد می‌زنند، درحالی که اکنون شما بسیار از مرگ یاد می‌کنید؟ گفت: زیرا آنان، آن روزگار به بقای پادشاهی و تدبیر آن می‌نگریستند (امید داشتند) و ما امروز، به جدایی پادشاهی و چاره‌جویی برای پس از آن می‌نگریم.»

چنین دیدگاهی در مورد مرگ و یاد مرگ و نیز تأثیر آن بر نوع رفتار انسان‌ها از سوی ایرانیان بدیهی است که در نوع دیدگاه و اندیشه ادیبانی چون «ابن‌یسار» تأثیر گذاشته و او نیز با بهره‌گیری از این منبع ارزشمند توانسته‌است این اندیشه‌ها را در قالب اشعار بریزد و با زبانی دیگر این فرهنگ غنی را به ادبیات عرب وارد کند؛ بنابراین می‌بینیم که وی در چندین مورد به این موضع اشاره داشته‌است:

فمضی لوجهته، وکلُّ معمرٍ یوماً، سیدرکه حمّامُ الموعد
(الأصهبانی، بلا تا: ۱۲۳/۴)

«او بمرد، و هر صاحب عمری بالاخره روزی مرگ موعود او را در برخواهد گرفت.»

و در جایی دیگر چنین گفته‌است:

أَمَّه خْتَرَمُ لِلْمَوْتِ وَ مَنْ يَكُ لِلْمَوْتِ بِأَمٍّ يُخْتَرَمَ

(بحتری، ۱۹۶۷: ۱۵۲)

«مرگ ویران‌گر، قصد هر کس را بکند، او را از پای درخواهد آورد».

در جایی دیگر گفته‌است:

ثُمَّ صَرْنَا لِفَرْقَةٍ ذَاتِ بَعْدٍ كُلُّ حَاسِيٍّ مَصِيرُهُ لِفِرَاقٍ

(المبرد، ۱۹۷۶: ۱۹۱-۱۹۲)

«سپس دچار فراق و جدایی بسیار طولانی شدیم، هر موجود زنده‌ای به‌ناچار سرنوشتش به‌سمت جدایی می‌رود».

و نیز بیت زیر:

وَالْمَرْءُ رَهْنٌ مَنِئِيَّةٌ يَدْعِي لَهَا لَا بُدَّ، أَسْرَعُ مِنَ رَدَاءِ الْمَرْتَدِي

(همان: ۱۹۲-۱۹۳)

«هر انسانی در رهن و گروگان مرگی است که به سویش فراخوانده می‌شود، پس به‌ناچار باید هرچه سریع‌تر رخت

مرگ را بر تن کند».

۲-۴-۳. وفاداری

یکی دیگر از آموزه‌هایی که به‌عنوان یک ارزش در میان همه‌ی امت‌ها وجود دارد، پایبند بودن به عهد و پیمان‌هایی است که بین افراد یا جوامع برقرار می‌گردد. از آن‌جا که فرهنگ و تمدن ایران یکی از کهن‌ترین و شکوهمندترین آن‌ها بوده، بنابراین در متون کهن برجای مانده، می‌توان نشانه‌هایی از این آموزه را یافت. از ایرانیان نقل شده‌است که: «كُنْ ذَا عَهْدٍ لِيُوفَى بِعَهْدِكَ» (مسکویه، ۱۳۷۷: ۷۴)؛ «به عهدت وفا کن تا دیگران نیز به عهد خود با تو وفا کنند».

و نیز می‌توان از این سخن انوشیروان، اهمیت وفاداری به عهد و پیمان در میان ایرانیان را فهمید: «قیل ما محض الکرّم؟

قال: الوفاء بالذمم» (همان: ۵۳). «گفت چه چیز است محض کرم؟ گفت: وفا کردن به آنچه بر ذمه‌ی هر کس است».

یکی از وصیت‌های هوشنگ، پادشاه پیشدادی چنین بوده‌است: «إِذَا ذَهَبَ الْوَفَاءُ، نَزَلَ الْبَلَاءُ» (همان: ۱۲)؛ «هرگاه وفا از

طبایع بیرون رود، هر آینه بلا، جای آن نازل می‌شود».

در جایی دیگر گفته‌است: «مِنِ الْوَفَاءِ دَوَامُ الْمَوَاصِلَةِ» (همان: ۱۶)؛ «پیوسته یکدیگر را دیدن، نشانه‌ی وفاداری است».

در این عبارت علاوه بر تأکید بر وفاداری، مضمونی دیگر که ریشه در فرهنگ ایرانی دارد، یعنی تأکید بر صلّه رحم بین مردم را بیان می‌کند. همان‌طور که دیدیم این موضوع از اهمیت و جایگاه والایی در بین ایرانیان برخوردار بوده‌است و همین را می‌توانیم در بیتهای «ابن‌یسار» به‌وضوح مشاهده کنیم:

أَوْفَى بِمَا قُلْتِ وَلَا تَتَّدَمِي إِنَّ الْوَفَى الْقَوْلَ لَا يَنْدَمُ

(الأصبهانی، بلا تا: ۱۲۳/۴)

«به سخنی که می‌گویی وفادار باش؛ زیرا کسی که به وعده‌اش عمل کند پشیمان نخواهد شد».

در کتاب/مثال و حکم «دهخدا» معادل این بیت، عبارت: «وفا را نگهدار و سر را بده» است (دهخدا، ۱۳۶۳: ۱۸۸/۴).

۲-۵. امثال و حکم

ضرب‌المثل‌ها چکیده‌ی اندیشه‌ها و تجربه‌های صدها و هزاران ساله‌اند. اگر واژه‌های زبان را کدهایی برای درک و انتقال معنی بدانیم، مثل‌ها کدهای خلاصه شده‌اند و حجم بالایی از ادراک یا منظور افراد را با چند واژه، بیان می‌کنند. در بررسی اشعار «ابن‌یسار» با

ابیاتی مواجه می‌شویم که مضامینشان در کتب امثال و حکم آمده‌است. در زیر به مواردی از این ضرب‌المثل‌ها در اشعار «ابن یسار» می‌پردازیم:

۲-۵-۱. خانه خرس بادیه مس

روزی «ابن یسار» به همراه «ولید بن یزید» در کنار برکه‌ای نشست‌بودند که «ولید» به یکی از موالی خود به نام «عبدالصمد» اشاره کرد تا «ابن یسار» را با لباس درون آب بیندازد. او نیز اجرای دستور کرد و «ابن یسار» را داخل آب انداخت و سپس بیرون آورده‌شد. «ابن یسار» به محض بیرون آمدن از آب در ضمن ابیاتی، «عبدالصمد» را تهدید کرد و در نهایت خطاب به او گفت:

إِنَّهُ قَدْ رَامَ مَنِّي خَطْبَةً لَمْ يَرْمَهَا قَبْلَهُ مِنِّي أَحَدٌ
فَهُوَ مِمَّا رَامَ مَنِّي كَالَّذِي يَقْنَصُ الدَّرَاجَ مِنَ خَيْسِ الْأَسَدِ

(الأصبهانی، بلا تا: ۴/۱۲۰)

«او (عبدالصمد) نقشه و برنامه‌ای برای من چیده‌است که قبل از او هیچ‌کس چنین قصدی را نکرده‌بود. کار او درباره من چون کسی است که در لانه شیر به دنبال شکار قرقاول است.»

در این بیت، عبارت «يطلب الدرّاج من خيس الأسد» (شکار قرقاول از لانه شیر)، مضمون و محتوایی در قالب ضرب‌المثل دارد. «دهخدا» در کتاب *امثال و حکم*، معادل این ضرب‌المثل را چنین آورده و شرح داده‌است: «از دیگ چوبین کس حلوا نخورده»، نظیر «خانه خرس بادیه مس، خانه خرس و کاسه مس، خانه خرس و انگور آونگ، حکاک را به قم آباد چه کار و حمام ده را به بوق چه کار» (دهخدا، ۱۳۶۳، ۱: ۱۳۲). البته معادل دقیق عربی این عبارت را نیز با اندک تفاوتی آورده‌است بدین صورت که به جای حرف جر «من»، حرف «فی» را آورده‌است (همان). در این جا به مسئله تفاهر قوم ایرانی بر عربی اشاره دارد که ایرانی چون شیر است و شکار قرقاول در لانه شیر، راه را اشتباه‌آمدن و منجر به نابودی است.

۲-۵-۲. پایان شب سیه سپید است

زندگی انسان مقرون سختی و آسانی است؛ بزرگمهر گوید: «وَقَالَ إِنَّ أَمْرَ الدُّنْيَا مُخْتَلَطٌ، الْعُسْرُ بِالْيُسْرِ فَلَسْتَ كَأَنَّ فِي حَالِ يُسْرِ لَا عُسْرَ مَعَهُ وَلَا فِي حَالِ عُسْرِ لَا يُسْرَ مَعَهُ» (مسکویه، ۱۳۷۷: ۴۰). «و گفت که کار دنیا تماش به دشواری و آسانی مخلوط است؛ یعنی توان‌گری و مفلسی مثلاً در دنیا با هم آمیخته‌است پس تو این چنین نیستی که ثابت باشی نه در حال تنگ‌دستی که هیچ فراخی و فراغت با آن نباشد و نه در حال فراخی آن چنان خواهی بود که هرگز تنگ‌دستی تو را روی ندهد.»

«ابن یسار» نیز در این مضمون گفته‌است:

وَكُلُّ كَرْبٍ وَإِنْ طَالَتْ بَلِيَّتُهُ يَوْمًا، تُفَرِّجُ غَمًّا وَتَنْكُشِفُ

(الأبشيهي، بلا تا، ۲: ۷۰)

«هر مصیبتی هرچند سختی‌هایش به طول بیانجامد، در نهایت روزی از بین خواهد رفت.»

«دهخدا» در *امثال و حکم* (۱/ ۱۱۱)، این بیت را که بر مضمون مورد بحث ما اشتمال دارد، در زمره مثل‌ها و حکمت‌ها آورده‌است:

از آن زمان که فکندند چرخ را بنیاد دري نَسْتِ زمانه که دیگری نگشاد

۲-۵-۳. تف سربالا

در اصطلاح به حرکتی گویند که عکس‌العملش به خود فرد برمی‌گردد؛ یعنی نتیجه منفی یک عمل مستقیم برای کننده کار (فاعل) می‌شود. عیب‌جویی و بدگفتن از متعلقان و منتسبان خود که به خود شخص برمی‌گردد.

«دهخدا» معادل همین بیت را با بیتی از «مولوی» چنین بیان داشته‌است: «تف سربالا به ریش بر می‌گردد».
سوی گردون تف نیابد مسلکی تف برویش بازگردد بیشکی
(همان: ۵۴۹/۱)

همین مضمون را «ابن یسار» در این بیت آورده‌است:
وإنی إن رمیتک هضت عظمی وئالتنی إذا نالتک نیلی
(بحتری، ۱۹۶۷: ۲۵۳؛ به نقل از بکار، ۱۴۰۴: ۴۹)

«اگر تو را مورد اصابت قرار دهم، استخوان خود را شکسته‌ام و اگر به تو تیر زنم، خود را مورد هدف قرار داده‌ام».

۳. نتیجه‌گیری

در جست‌وجوی سرچشمه‌های فکری گویندگان و شاعران ایرانی عربی‌سرا، می‌توان به رگه‌های طلایی ارزشمندی از اندیشه، فکر و حکمت ایرانی دست یافت که نشان از پیشگامی ایرانیان در فرهنگ و ادب دارد. «ابن یسار» به‌عنوان یکی از ایرانیانی که زبان عربی را به‌عنوان زبان رسمی عصر خود در سرودن اشعار اختیار کرده، با تعصبی که نسبت به سرزمین خود داشت، به طرق مختلف از جمله به‌کارگیری الفاظ فارسی، مضامین حکمی برخاسته از فرهنگ ایرانی و نیز مضامینی در قالب ضرب‌المثل، و البته در راستای نیل به هدف اصلی خود، یعنی افتخار به نژاد ایرانی‌اش و نیز تأثیرگذاری در ادب عربی، توانست به‌صورت آگاهانه سهمی در انتقال این فرهنگ ارزشمند داشته‌باشد. «ابن یسار» و ایرانیان در طراز وی، واژگان با ریشه‌های ایرانی را در متون شعوبی‌گری به‌طور معنی‌داری افزایش دادند و این افزایش با گشودگی معنایی در متن‌های عربی همراه بوده‌است. مفاهیم اخلاقی و اجتماعی ایرانی به‌واسطه شیوه‌های شعوبی‌گری در قالب معادل‌های عربی بازنمایی شده و به تقویت هم‌خوانی مفهومی بین دو فرهنگ کمک کرده‌اند. از طرفی کنش‌های سیاسی زمانه به‌عنوان عامل تسهیل‌کننده انتخاب واژگان و تصاویر ایرانی در عربی ایفای نقش کرده‌اند. در پایان خاطر نشان می‌شود که نکته تمایز اشعار «ابن یسار» با دیگر شاعران، در تعصب بیش‌ازحد وی به عجم و برتری‌دادن ایشان بر عرب و شجاعت وی در بیان عقاید ولو در محضر خلیفه اموی است.

یادداشت‌ها

- ۱- امیر معزی نیز به‌تقلید از شاعران عرب عصر جاهلی، این مضمون را تکرار کرده‌است:
ای ساربان منزل مکن جز در دیار یار من تا یک زمان زاری کنم بر ربع و اطلال و دمن
ربع از دلم پر خون کنم خاک دمن گلگون کنم اطلال را چیحون کنم از آب چشم خویشتن
(امیر معزی، ۱۳۱۸: ۵۹۷)
- ۲- بایسته گفتن است که حتی شعرای اندیشمند کلاسیک شعر فارسی نیز به مقام زن، نگاهی تبعیض‌آمیز دارند (ر.ک: سعدی، ۱۳۸۵: ۴۶۵).

کتابنامه

منابع فارسی

- الأبشیهی، شهاب‌الدین محمد بن احمد. (بلاتا). *المستطرف فی کل فن مستظرف*. بیروت: دارالفکر.
ابن عبد ربّه، شهاب‌الدین أبو عمرو أحمد بن محمد. (۱۹۹۹). *العقد الفرید*. بیروت: دار الکتب العلمیة.
ابن عساکر، أبوالقاسم علی بن الحسن بن هبة الله. (۱۹۹۵). *تاریخ دمشق*. بیروت: دار الفکر.

- الأصبهانی، أبو الفرج. (لا. تا). *الأغانی*. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
- اعلم، هوشنگ؛ شیرجی، سهیلا. (۱۳۹۳). «تاج». *دانش‌نامه جهان اسلام*. جلد ۶. گروه تاریخ اجتماعی.
- امیر معزی، محمد بن عبدالملک. (۱۳۱۸). *دیوان امیر معزی*. به‌اهتمام عباس اقبال. تهران: کتاب‌فروشی اسلامیة.
- امین، احمد. (بالاتا). *ضحی الاسلام*. بیروت: دارالکتب العربی.
- آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۶۷). «اسماعیل بن یسار». *دایرةالمعارف بزرگ اسلامی*. جلد هشتم. ۶۵۵-۶۵۷.
- آذرنوش، آذرتاش. (۱۳۸۱). «پدیده‌های ایرانی در زبان و ادبیات عرب». *مجله مقالات و بررسی‌ها*. دفتر ۷۲.
- آربری، أ.ج. (۱۹۵۹). *تراث فارس*. ترجمه عیسی الخشاب. قاهره: دار احیاء الکتب العربیه.
- البحتری، الولید بن عبید. (۱۹۶۷). *الحماسة*. تحقیق: لویس شیخو. الطبعة الثانية. بیروت: دارالکتب العربی.
- بکار، یوسف حسین. (۱۹۸۴). *شعر اسماعیل بن یسار*. بیروت: دار أندلس.
- بهروز، اکبر. (۱۳۵۵). «اسماعیل بن یسار». *مجله پژوهش‌های فلسفی دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. تبریز. شماره ۱۲۰. ۵۵۳-۵۴۷.
- الجاحظ، عمر بن بحر. (۱۳۵۷). *تاریخ مقدمه، الحيوان*. قاهره: مکتبه المصطفی البابی.
- الجاحظ، عمر بن بحر. (۱۳۴۴). *ثلاث رسائل*. نشر یوشع فنکل. قاهره: المطبعة السلفية.
- جوالمقی، موهوب بن احمد. (۱۹۶۹). *المعرب من الکلام الأعجمی علی حروف المعجم*. لا مکان: مرکز تحقیق التراث.
- الدمشقی الزرکلی، خیرالدین. (۲۰۰۲). *الأعلام*. المجلد الاول. الطبعة الخامسة عشر. بیروت: دارالعلم للملایین.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۶۳). *امثال و حکم*. چاپ ششم. تهران: چاپخانه سپهر.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. تهران: انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- سبزیان پور، وحید؛ صالحی، پیمان. (۱۳۹۳). «بازتاب دیانت ایرانیان باستان در منابع عربی». *پژوهش‌های علوم تاریخی*. دوره ۶ (۲). ۹۹-۱۱۸. <https://doi.org/10.22059/jhss.2015.56616>
- سبزیان پور، وحید. (۱۳۹۴). *تاریخ ادبیات عصر عباسی در پرتو فرهنگ و تمدن ایرانیان باستان*. تهران: یاردانش.
- سعدی، مصلح‌الدین. (۱۳۸۵). *کلیات*. به‌اهتمام محمدعلی فروغی. تهران: هرمس.
- شیر، ادی. (۱۹۹۸). *الألفاظ الفارسیة المعربة*. قاهره_مصر: دار العرب.
- عاکوب، عیسی. (۱۳۷۴). *تأثیر پند پارسی بر ادب عربی*. ترجمه عبدالله شریفی خجسته. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- فروخ، عمر. (۱۹۸۱). *تاریخ الادب العربی*. الطبعة الرابعة. بیروت: دارالعلم للملایین.
- المبرد، محمد بن یزید. (۱۹۷۶). *التعازی و المراثی*. تحقیق: محمد الیباجی. دمشق: مجمع اللغة العربیه.
- مسکویه، ابوعلی احمد بن محمد. (۱۳۷۷). *الحکمه الخالده (جاویدان خرد)*. تحقیق: عبدالرحمن بدوی. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
- ممتحن، حسینعلی. (۱۳۵۴). *نهضت شعوبیه*. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- النمری، الحسین بن علی. (۱۹۷۶). *کتاب الملمع*. تحقیق: وجیهه السطل. دمشق: مجمع اللغة العربیه.